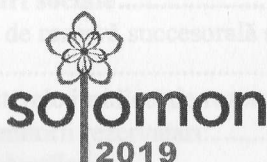

Ioana Olaru

Rezerva succesorală în dreptul intern și în dreptul internațional privat

Cuprins

Prefață.....	XI
Abrevieri.....	XIII
Lista lucrărilor frecvent citate.....	XV
Preambul	1
Capitolul I. Originile rezervei succesorale – de la <i>portio legitima</i> la <i>réserve coutumière</i>, de la dreptul feudal la Codul Napoléon.....	3
Secțiunea 1. Dreptul roman și libertatea testamentară	3
§1. Originea și regimul juridic al <i>querela inofficiosi testamenti</i>	3
§2. Situația soțului supraviețuitor	8
§3. <i>Quarta falcidica</i> – limitare a dreptului de a dispune prin legate.....	10
§4. Natura juridică a legitimei romane	11
Secțiunea a 2-a. Evoluția dreptului român: între legitima și rezerva cutumiară.....	13
§1. Surse de inspirație în reglementarea rezervei: <i>légitime de droit</i> și <i>légitime coutumière</i>	13
§2. Influența Revoluției Franceze și a Codului Napoléon. Nașterea instituției moderne a rezervei succesorale	19
§3. Adoptarea Codului civil român de la 1864. Delimitarea conceptelor de <i>pars hereditatis</i> și <i>pars bonorum</i>	22
Secțiunea a 3-a. Premisele istorice și sociale ale instituției rezervei succesorale	28
Secțiunea a 4-a. Concluzii.....	31
Capitolul II. Codul civil român din 1864 – o construcție a rezervei succesorale sub apăsarea unui secol și jumătate de schimbări sociale.....	32
Secțiunea 1. Noțiunea de rezervă succesorală și de cotitate disponibilă.....	32
Secțiunea a 2-a. Caracterele juridice ale rezervei succesorale	36
Secțiunea a 3-a. Moștenitorii rezervatari.....	43
§1. Rezerva descendenților.....	43

§2. Rezerva ascendenților privilegiați	53
§3. Rezerva soțului supraviețuitor	56
§4. Cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor în concurs cu descendenții dintr-o căsătorie anterioară a defunctului	62
Secțiunea a 4-a. Concluzii	69
Capitolul III. Noul Cod civil român sau Mica reformă	
a rezervei succesorale	70
Secțiunea 1. Legea nr. 287/2009 privind Codul civil – o «lege a libertății de a testa»?	70
Secțiunea a 2-a. Noțiunile de rezervă succesorală și de cotitate disponibilă	74
Secțiunea a 3-a. Caractere juridice ale rezervei. Eliminarea disputelor cu privire la caracterul global sau individual al rezervei succesorale	78
Secțiunea a 4-a. Rezerva descendenților	90
§1. Quantumul rezervei descendenților	90
§2. Clarificarea situației descendenților renunțători. Modul de calcul al rezervei în cazul unor descendenți nedemni	91
Secțiunea a 5-a. Menținerea rezervei ascendenților privilegiați	93
§1. Quantumul rezervei ascendenților privilegiați	93
§2. Trebuia suprimată rezerva ascendenților privilegiați în România?	98
Secțiunea a 6-a. Rezerva soțului supraviețuitor	101
§1. Quantumul rezervei soțului supraviețuitor. Noul mod de calcul al rezervei soțului supraviețuitor. Dificultăți generate de prezența colateralilor privilegiați	101
§2. Cotitatea disponibilă specială a soțului supraviețuitor în concurs cu descendenții dintr-o căsătorie anterioară a defunctului	104
Secțiunea a 7-a. Concluzii	107
Capitolul IV. Rezerva succesorală – o provocare în planificarea și soluționarea succesiunilor	110
Secțiunea 1. Planificarea succesorală, între libera dispoziție asupra patrimoniului, interesele rezervatarilor și stabilitatea circuitului civil	110

Secțiunea a 2-a. Contractul de asigurare de viață și rezerva succesorală.....	112
Secțiunea a 3-a. Manifestarea voinței dispunătorului cu privire la ordinea reducăiunii liberalităăilor excesive. Implicaăii asupra rezervei succesorală.....	126
Secțiunea a 4-a. Clauza de preciput – o rămășiăă a protecăiei acordate soăului supravieăuitor fără constrângerea rezervei succesorală?.....	135
§1. Protecăia rezervei succesorală prin reducăiunea clauzei de preciput.....	135
§2. Reunirea fictivă a clauzei de preciput la masa succesorală. Ordinea reducăiunii	139
§3. Clauza de preciput și rezerva succesorală în succesiunile internaăionale. Delimitarea față de pactul succesoral. Delimitarea chestiunilor matrimoniale de cele succesorală în cauza C-588/16 a CJUE	141
Secțiunea a 5-a. Dificultăăi în cazul actelor cu titlu oneros ce cad sub incidenăa art. 1.091 alin. (4) C.civ.....	149
§1. Analiza prezumăiei de gratuitate.....	153
§2. Consimăământul moștenitorilor rezervatari la înstrăinare.....	156
§3. Aspecte concrete ale unei înstrăinări făcute unor soăi dobânditori, aflaăi în regimul legal al comunităăii de bunuri.....	160
§4. Aspecte de lichidare a succesiunii în cazul aplicării prezumăiei de gratuitate prevăzute de art. 1.091 alin. (4) C.civ.....	162
Secțiunea a 6-a. Protecăia rezervei în cazul partajului de ascendent prin donaăie.....	163
§1. Imputaăia și reducăiunea partajului de ascendent prin donaăie.....	167
§2. Metode lichidative speciale	172
Secțiunea a 7-a. Concluzii.....	181
Capitolul V. Schimbări în instituăia rezervei succesorală în sistemele de drept europene în secolul al XXI-lea	183
Secțiunea 1. Succesiuni și liberalităăi în Franăa – modificări aduse de Legea din 23 iunie 2006.....	183

Secțiunea a 2-a. Rezerva ereditară – valoare constituțională în Germania. Legea pentru modificarea dreptului succesiunilor și al prescripției din 24 septembrie 2009	196
Secțiunea a 3-a. Slăbirea rezervei succesoriale în Catalonia prin Legea nr. 10/2008 din 10 iulie de promulgare a Cărții a IV-a din Codul civil catalan	204
Secțiunea a 4-a. Supremația libertății testamentare și protecția moștenitorilor în Scoția prin <i>Succession (Scotland) Act 1964</i> . Comparație cu Anglia și Țara Galilor: <i>The Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975</i>	216
§1. Protecția moștenitorilor în Scoția prin <i>Succession (Scotland) Act 1964</i>	216
§2. Comparație cu Anglia și Țara Galilor: <i>The Inheritance (Provision for Family and Dependants) Act 1975</i>	224
Secțiunea a 5-a. Concluzii. Adaptarea sistemelor de drept europene la noile realități juridice.....	231
Capitolul VI. Rezerva succesorală în Regulamentul (UE) nr. 650/2012	234
Secțiunea 1. Libera circulație a persoanelor și rezerva succesorală.....	234
Secțiunea a 2-a. Un singur decedat, o singură avere internațională, câte rezerve succesoriale?	236
§1. Rezerva succesorală în sistemele scizioniste	237
§2. Principiul sciziunii în Codul civil din 1864 și în Legea nr. 105/1992. Impermeabilitatea maselor și independența rezervelor succesoriale.....	239
§3. Dreptul de prelevare – remediu al consecințelor inechitabile ale principiului sciziunii.....	243
Secțiunea a 3-a. Protecția rezervei succesoriale – un obiectiv (ne)atins al Regulamentului (UE) nr. 650/ 2012?	255
Secțiunea a 4-a. Principiul unității și rezerva succesorală în Regulamentul (UE) nr. 650/ 2012.....	261
Secțiunea a 5-a. Rezerva succesorală sub presiunea mijloacelor de planificare a succesiunilor internaționale.....	267
§1. Avantajele matrimoniale.....	267
§2. Asigurarea de viață și liberalitățile	271
§3. Trustul.....	276
§4. <i>Professio iuris</i>	279

4.1. Introducere.....	279
4.2. Clauza de protecție a moștenitorilor rezervatari în cazul alegerii legii aplicabile în dreptul statelor membre ale Uniunii Europene	281
4.3. Absența clauzei de protecție în Regulamentul (UE) nr. 650/2012	284
4.4. Alegerea frauduloasă a legii aplicabile succesiunii	287
Secțiunea a 6-a. Rezerva succesorală – o valoare protejată prin excepția de ordine publică internațională?	291
§1. Rezerva succesorală și normele de aplicare imediată	291
§2. Excepția de ordine publică în Regulamentul (UE) nr. 650/2012.....	296
2.1. Considerente introductive.....	296
2.2. Ordinea publică deplină, ordinea publică atenuată și ordinea publică de proximitate. Corelarea cu rezerva succesorală	297
2.3. Conținutul ordinii publice de drept internațional privat	302
2.4. Deciziile Curții de Casație Franceze și influența lor potențială asupra ordinii juridice române	310
Secțiunea a 7-a. Concluzii	313
Rezerva succesorală, încotro?.....	314
Bibliografie.....	317

prof. Mircea Bob

Cluj-Napoca, 12 noiembrie 2019

Capitolul I

Originile rezervei succesoriale – de la *portio legitima* la *réserve coutumière*, de la dreptul feudal la Codul Napoléon

„Oui, le temps, dans sa longue, interminable course, le temps fait voir ce qui restait dans l'ombre, tout comme il cache ce qui brillait au jour.”¹

Secțiunea 1. Dreptul roman și libertatea testamentară

§1. Originea și regimul juridic al *querela inofficiosi testamenti*

Originea rezervei succesoriale trebuie căutată în dreptul roman începând cu momentul în care descendenții dobândesc un mijloc juridic pentru a se plânde împotriva unui testament prin care bunurile erau scoase din familie sub configurația acțiunii denumite *querela inofficiosi testamenti*. Ea se suprapune deplinei libertăți de a testa ce a caracterizat dreptul roman² pentru o lungă perioadă de timp. Încă din vechiul dreptul roman, testamentului îi era recunoscută o adevărată suveranitate, susținută de solemnități particulare ale întocmirii acestuia; prin votul adunării curiate, testamentul primea o valoare de tip legislativ, singura ce putea justifica derogarea de la succesiunea legală prin forma imperativă și efectele sale speciale³. Dar, la începuturi, testamentul respecta acea *societas inseparabilis* care se năștea automat la moartea lui *pater* între cei implicați, deoarece era un

¹ „Da, timpul, în lunga, interminabila sa cursă, timpul îți arată ceea ce rămânea în umbră, la fel cum el ascunde ceea ce strălucea la lumina zilei” (*trad.n.*) – Sofocle, Ajax.

² J.-P. Lévy, A. Castaldo, *Histoire du droit civil*, 2e éd., Précis, Dalloz, Paris, 2010, p. 1338, pct. 955.

³ E. de Belvis, *La successione necessaria tra storia e riforme*, Edizione Scientifiche Italiane, Napoli, 2013, p. 6, nota de subsol 15.

simple instrument prin care autorul putea alege între ai săi, exheredându-i pe toți ceilalți¹.

Din momentul în care prin testament se permite instituirea ca succesor și a unor persoane străine de familia defunctului, precum și exheredarea expresă a celor ce constituiau *heredes sui*, drumul până la exercitarea abuzivă a libertății testamentare nu a fost prea greu de găsit.

Libertatea de a desemna neîngrădit pe cel ce urma să fie succesor, care trebuia să fie, cel puțin în ochii testatorului, cel mai puternic și mai potrivit continuator al personalității conducătorului familiei, exprimă puterea aproape discreționară a acestuia și pune în evidență legătura dintre organizarea societății și regulile ce guvernează transmisiunea patrimoniului. Autorul dispoziției testamentare își putea manifesta puterea asupra grupului inclusiv prin exheredarea expresă a descendenților și instituirea ca erede, prin testament, a unei persoane străine de familie. El putea, de asemenea, în exprimarea poziției sale de *pater familias*, să facă liberalități sau legate către persoane străine de familie care să epuizeze conținutul patrimoniului, lăsându-le, prin urmare, descendenților săi doar titlul de erede.

Or, spre finele Republicii și începutul Imperiului, corupția moravurilor face necesară elaborarea unor instrumente care să ofere apropiaților celui ce lăsa moștenirea un mijloc de a acționa împotriva exheredărilor injuste. Dacă la Roma existase din cele mai vechi timpuri o datorie morală de a lăsa o parte a succesiunii către rudele cele mai apropiate, era timpul ca aceasta să fie transformată într-o obligație protejată printr-un mijloc juridic.

Umanitatea și datoria de pietate reciprocă între părinți și copii reușesc să depășească statutul unei simple consacrări filozofice și sunt transformate, pe baza recunoașterii valorii juridice a legăturii de sânge, într-un temei de acțiune în fața tribunalului centumvirilor.

Un testament prin care autorul își exhereda copiii era considerat ca fiind plin de nebunie (*Valerius Maximus*), dar această concepție exista și la greci, unde, prin intermediul acțiunii numite *diké manias*, un asemenea testament putea fi lipsit de efecte.

Tribunalul centumvirilor avea competența de a judeca acțiunile în petiție de ereditate, dar practica sa era limitată la Roma și la succesiunile cetățenilor, iar testamentele pelegriilor și *bonorum possessio* pretoriene nu puteau face obiectul unei acțiuni promovate în fața lui. Cu toate acestea, se constată că acest organ își propunea să stabilească proporția

¹ G. Coppola Bisazza, La successione «contra voluntatem defuncti» tra vecchi principi e nuove prospettive, Giuffrè Editore, Milano, 2014, p. 8.

Respect pentru oameni și cărți

din avere ce trebuia lăsată celor apropiați și să determine care erau categoriile de rude față de care *officium pietatis* trebuia să fie considerată o datorie cu caracter juridic, nu doar o obligație morală¹.

Care era soarta unui testament prin care autorul își dezmoștenește copilul? Până la apariția acțiunii denumite *querela inofficiosi testamenti*, cel exheredat nu putea să acționeze împotriva moștenitorului testamentar. Dacă ar fi încercat să reclame succesiunea, copilul exheredat ar fi pierdut în fața legatarului, care i-ar fi opus într-o acțiune în petiție de ereditate tocmai testamentul prin care el era exheredat. Pretextul nebuniei celui care își dezmoștenește copilul apare ca o soluție salvatoare și se transformă într-o veritabilă cauză de nulitate a unui asemenea testament, nulitate care rezulta din însuși faptul exheredării, și nu din mijloace de probă extrinsece².

În doctrina italiană se analizează raportul dintre *querela inofficiosi testamenti* și *petitio hereditatis* în două teze distincte: cea care consideră că prima este o subspecie a petiției de ereditate și cea de a doua, care atribuie acțiunii *querela* configurația unui remediu cu caracter independent³.

Sfera persoanelor care puteau să introducă *querela* ne oferă o primă indicație cu privire la ceea ce va deveni în dreptul modern categoria moștenitorilor rezervatari, denumiți și legitimari, adică cei îndreptățiți să culeagă legitima. O listă exactă nu fusese încă stabilită. Aceasta s-a concretizat sub influența cutumei și era compusă chiar din moștenitorii apropiați autorului, care fuseseră dezmoșteniți de acesta prin testament. În dreptul roman postclasic, lista cuprindea doar descendenții, ascendenții, precum și frații și surorile (dar pentru aceștia din urmă se adăuga condiția ca persoana în favoarea căreia fuseseră dezmoșteniți să fie o *persona turpis*⁴), calitatea de legitimar fiind legată de calitatea de succesibil *ab intestat*. În cadrul procedurii de *querela* se făcea nu numai o presupunere a nebuniei ce lovise autorul, care desemna prin testament o persoană dezonorantă, ci se făcea de către judecător chiar o comparație între meritele celui exclus și ale celui instituit pentru a stabili dacă exheredarea era sau nu justificată.

Apare astfel un contur al noțiunii de *legitima* sau *debita portio*. Aceasta nu avea o valoare stabilită, ci se considera prin analogie cu *quarta falcidia* că reprezenta minimum un sfert din moștenire, adică exact

¹ E. de Belvis, op. cit., p. 15.

² J.-P. Lévy, A. Castaldo, op. cit., p. 1339, pct. 956.

³ E. de Belvis, op. cit., p. 16.

⁴ J.-P. Lévy, A. Castaldo, op. cit., p. 1339, pct. 957.

sferul la care ar fi avut dreptul moștenitorul beneficiar al legitimei, dacă autorul nu ar fi lăsat un testament¹. Stabilirea întinderii legitimei era de asemenea la latitudinea judecătorului și nu asigura protecția moștenitorilor decât în cazul existenței unui testament, nu și în cazul donațiilor între vii, fiind calculată doar în raport de bunurile care se găseau în patrimoniul lui *de cuius* la data decesului său.

La sfârșitul secolului I i.e.n. centumvirii largesc sfera de aplicare a acestei acțiuni împotriva testamentului, incluzând și cauzele în care partea lăsată legitimarului era derizorie².

După codificarea edictului pretorian ordonată de Hadrian, acțiunea de declarare a unui testament inoficios devine o acțiune tipică³. Legătura de sânge și afecțiunea față de rudele cele mai apropiate nu puteau fi ignorate de un om normal fără un motiv serios și justificau ideea că o parte a patrimoniului defunctului trebuie să ajungă tocmai la aceste rude. Efectul special al acțiunii devine acela că se deschide succesiunea legală (spre deosebire de configurarea anterioară, când *querela* avea ca efect reducțiunea actului de ultimă voință până la concurența porțiunii legitime), creând astfel rudei care uza de ea tocmai calitatea de care fusese lipsită prin acel testament.

Această acțiune nu mai putea fi folosită atunci când beneficiarul ei obținuse într-un alt mod, prin legat, fideicomis sau donație pentru cauză de moarte, partea din bunuri la care avea dreptul⁴.

De altfel, într-o opinie⁵, se consideră că, în acele situații în care legitimarul primise de la testator o valoare doar puțin inferioară porțiunii legitime, efectul produs de *querela* era disproporționat; aceasta atrăgea deschiderea succesiunii *ab intestat*, și nu doar resciziunea testamentului, iar legitimarul primea întreaga cotă *ab intestat*, și nu doar o pătrime din aceasta.

Relativitatea efectelor acțiunii în *querela* suscitase dezbateri. Papinian și Ulpian susțineau că aceasta se baza pe *iniuria*, și nu pe *color insaniae*, ceea ce îi conferea un efect *pro parte* și făcea să coexiste succesiunea

¹ *Ibidem*.

² *E. de Belvis*, op. cit., p. 189.

³ *L. Salis*, *La successione necessaria nel diritto civile italiano*, Padova, 1929, p. 22, *apud E. de Belvis*, op. cit., p. 19.

⁴ *E. de Belvis*, op. cit., p. 20.

⁵ *A. Porcella*, *La tutela dei legittimari*, Milano, 1969, p. 9-10, *apud E. de Belvis*, op. cit., p. 21, nota de subsol 73.

Respect pentru oameni și cărți

testamentară cu cea *ab intestat*, prin excepție de la principiul *nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*. Paul fonda acțiunea în *querela pe color insaniae*, având ca efect deschiderea succesiunii *ab intestat*.

Prin Constituția din 239, Gordian III a stabilit că, în urma exercitării cu succes a unei *querela* doar contra unui singur moștenitor dintre cei instituți, succesiunea *ab intestat* se deschidea numai în limitele în care testamentul fusese recunoscut inoficios, iar caducitatea legatelor și fideicomiselor dispuse de autor nu producea efecte decât în aceste limite¹.

O a doua procedură care este considerată la originea acțiunii în *querela* este procedura extraordinară care se desfășura prin plângere în fața funcționarilor imperiali, cu un domeniu teritorial și personal vast în Imperiul Roman. În lipsa unor argumente istorice, se presupune că aceste două proceduri au fuzionat ca urmare a decăderii rolului tribunalului centumvirilor și instituirii comisiilor care aplicau procedura extraordinară (Domitian sfârșitul secolului I e.n.), astfel încât, în secolul III e.n., instituția avea deja reguli consacrate.

Atât *legitima*, cât și *querela inofficiosi testamenti* au suferit modificări prin intervențiile imperiale. Iustinian reglementează valoarea legitimei în funcție de numărul descendenților lăsați de autor, și anume la 1/2 sau 1/3, după cum numărul copiilor era mai mare sau mai mic de patru (Novela 18, capit. 1)², având în vedere probabil un quantum prea mic al legitimei copiilor până la acel moment. Legitima era culeasă, în ordine, de descendenții defunctului, de ascendenți doar în lipsa descendenților sau de colaterali în lipsa descendenților și ascendenților, dar, în acest din urmă caz, numai dacă defunctul lăsase averea sa unei persoane infame.

În Novela 115 (cap. 3 §1 și cap. 4 §1) sunt enumerate 14 cazuri limitative pentru care un părinte își putea exhereda descendenții și 7 cazuri în care descendenții își pot exhereda autorii³. Printre cazurile de exheredare permise erau: lovirea părintelui, exercitarea unei acuzații criminale împotriva acestuia, împiedicarea de a-și face testamentul, refuzul de a depune

¹ L. di Lella, Successione necessaria (dr. rom.) Enc. Dir, XLIII, Milano, 1990, p. 1344, apud E. de Belvis, op. cit., p. 24, nota de subsol 82.

² D. Alexandresco, Explicațiunea teoretică și practică a dreptului, Vol. IV. Drept civil român în comparație cu legile vechi și principalele legislațiuni străine, partea I, Ed. Soccec, 1912, p. 516, disponibil în baza de date www.bibliotecahamangiu.ro

³ D. Alexandresco, op. cit., p. 512, nota de subsol 5.

cauțiune pentru acesta dacă aveau mijloacele pentru a o face, practicarea unei meserii infamante, adulterul cu soțul sau concubinul părintelui.

Dacă efectul exercitării unei *querela* în epoca clasică era resciziunea testamentului în limitele greșelii (*iniuria*), cu caracter relativ, doar față de legitimarul care o utiliza, în epoca postclasică consecința era nulitatea totală a testamentului, pe motiv de nebunie a autorului; aceasta făcea ca toate dispozițiile cuprinse în testament să devină fără efect: toate legatele, desemnarea tutorilor, eliberarea sclavilor¹. Urmare a introducerii motivelor de exheredare, în cazul în care unul dintre legitimari era exclus de autor de la succesiunea sa, fără indicarea expresă a motivului în testament, acesta putea acționa prin *querela inofficiosi testamenti*, care atrăgea resciziunea testamentului doar cu privire la instituirea de erede, iar legatele și alte dispoziții particulare rămâneau valabile².

Într-un rescript al lui Claudius se afirmă că, încă de la Alexandrus Severus, fusese lărgit domeniul acțiunii prin care se proteja legitima prin consacrarea unei acțiuni în *querela* împotriva donațiilor și dotelor, denumită *querela inofficiosae donationis*, respectiv *querela inofficiosae dotis*³. Aceasta era o acțiune personală pentru a cărei reușită era necesar atât ca legitima să fi fost lezată la momentul morții autorului donației, cât și ca donația să fi fost considerată inoficioasă la momentul la care ea fusese făcută⁴.

§2. Situația soțului supraviețuitor

Pentru o femeie, intrarea într-o căsătorie presupunea trecerea sub *manus* a soțului său, având ca efect atât încetarea raporturilor cu familia sa de origine, cât și pierderea oricărui patrimoniu propriu. În perioada familiei patriarhale, soția care supraviețuiește soțului va culege din patrimoniu o parte egală cu partea unui copil, din moment ce poziția ei în familia soțului este asimilată poziției unei fiice. În cazul în care soția decedează și ea, moștenirea ei este culeasă de descendenți sau, în lipsa acestora, de rudele din familia soțului său. Nici lipsa de capacitate și de patrimoniu propriu al soției, nici caracterul excepțional al divorțului nu

¹ E. Betti, *Successione legittima intestata e successione legittima necessaria*, Milano, 1928-1929, II, 11, *apud E. de Belvis*, op. cit., p. 30, nota de subsol 101.

² E. de Belvis, op. cit., p. 31.

³ J.-P. Lévy, A. Castaldo, op. cit., p. 1339.

⁴ L. Mengoni, op. cit., 15, *apud E. de Belvis*, op. cit., p. 38.

Respect pentru oameni și cărți

mai corespundeau unei societăți evaluate, aceste postulate căzând în desuetudine la sfârșitul epocii clasice¹.

Astfel, această perioadă nu se mai caracterizează nici prin *manus*, nici prin intrarea soției în familia soțului; dimpotrivă, soția este tratată aproape ca o străină, mai ales că rudenia cognatică (de sânge) înlocuise treptat în practică rudenia agnatică (bazată pe aflarea *in manus* – sub putere).

Situația soțului supraviețuitor ca moștenitor *ab intestat* era deosebit de fragilă, deoarece el nu moștenește decât în lipsa oricărui descendent, fie de pe linie paternă, fie de pe linie maternă (agnat sau cognat), până la al șaptelea grad. La aceasta, pretorul introduce ca un mijloc de corecție *bonorum possessio unde vir et uxor*².

Libertatea testamentară se manifestă și între soți, cu aceeași limită a exercitării unei *querela* de către descendenți sau a stipulării unei părți de un sfert în favoarea acestora. Nu există reguli generale prestabilite, totul fiind permis, dar revocabil din momentul căsătoriei³.

Începând cu Oratio Antonini, donațiile nerevocate de donator nu mai pot fi revendicate de moștenitorii acestuia; donațiile între soți devin caduce și în cazul predecesului soțului donatar. De această situație vor beneficia moștenitorii donatorului, și nu ai donatarului, sub o formă ce poate fi văzută ca un câștig al celui care supraviețuiește. Tocmai această lipsă a unei reglementări a avantajelor soțului supraviețuitor duce la concluzia că dispozițiile voluntare erau utilizate într-o măsură foarte mare.

Sub Iustinian, regimul soțului supraviețuitor sau al soției supraviețuitoare se caracterizează prin aceea că soțul restituie dota moștenitorilor soției, printre care figurează în primul rând copiii acesteia (Nov. 118, cap. I). Dintre bunurile soției, el nu primește niciunul. Deși poate fi beneficiarul unei donații sau al unui testament, situația din dreptul clasic este aproape neschimbată și ca moștenitor legal soțul vine doar după rudele colaterale de gradul al șaptelea. Pe de altă parte, sfertul văduvei sărace poate fi cerut uneori și de soț.

Pare că soarta văduvei este mai bună decât cea a văduvului, deoarece ea redobândește bunurile sale dotale și primea și un câștig al supraviețuitorului. Imobilul dotal este protejat printr-o inalienabilitate absolută, iar bunurile mobile printr-o ipotecă legală privilegiată, ambele asigurând restituirea dotei către soția supraviețuitoare. Din moment ce donația

¹ J.-P. Lévy, A. Castaldo, op. cit., p. 1534, pct. 1126.

² Ibidem, p. 1535, pct. 1127.

³ Ibidem, p. 1536.

propter nuptias devenise obligatorie, văduva ajunge să culeagă dublul dotei sale – o dată ca dotă și o dată ca donație, în proprietate definitivă, în detrimentul familiei soțului său precedat¹.

Cu toate acestea, văduva vine la succesiunea *ab intestat* numai după rudele de gradul al șaptelea. Novelele 537 (cap. VI) creează sfertul văduvei sărace, care a fost căsătorită fără dotă și care nu obține nici restituirea aportului, nici donația *propter nuptias* care era egală cu dota. *Querela inofficiosae donationis* protejează descendenții și chiar ascendenții (Novelle 18, cap. I) împotriva libertății de a dispune prin donații, inclusiv în favoarea soțului, dar nu protejează pe soțul supraviețuitor împotriva libertății de a dispune a soțului decedat, pe care acesta o putuse exercita chiar în favoarea unor persoane străine.

§3. Quarta falcidica – limitare a dreptului de a dispune prin legate

Quarta Falcidica este introdusă prin legea Falcidia, în 40 î.e.n., ca o restricție a libertății de a dispune prin testament. Această libertate suferise și anterior limitări, impuse, într-o primă etapă, de legile somptuare, care aveau ca scop limitarea luxului și a cheltuielilor². Urmează apoi (după Gaius 2, 224-227) legea Furia (zisă și *testamentaria*) de la începutul secolului II î.e.n., care interzicea legatele mai mari de 1000 as pentru fiecare beneficiar, cu excepția rudelor apropiate, și legea Voconia (169 î.e.n.), care interzicea să lași unui legatar mai multe bunuri decât îi rămâneau moștenitorului. Quarta Falcidica rezolvă situația în care o multitudine de legate inferioare valorii de 1000 as atrăgea pur și simplu golirea succesiunii de activul succesoral. Moștenitorul trebuia însă să suporte sarcinile acesteia, ceea ce îl lipsea de interesul de a o mai culege. Se stabilește astfel că totalitatea legatelor nu poate depăși $\frac{3}{4}$ din moștenire, iar restul – sfertul *falcidiei* – rămâne moștenitorului, pentru a-i crea interesul de a accepta succesiunea. În cazul în care totalitatea legatelor depășea succesiunea, toate erau reduse proporțional, cu un sfert³.

Justinian va permite testatorului să îl dezmoștenească pe moștenitor, prin dispoziție expresă, chiar și de această parte (Nov. 1, c.II, §2), ceea ce

¹ *Ibidem*, p. 1537.

² *Ibidem*, p. 1293, pct. 919.

³ *Ibidem*.

Respect pentru oameni și cărți

a determinat aprecierea¹ că, în realitate, *quarta falcidica* a jucat un rol modest în configurarea instituției ulterioare a rezervei succesoriale. Chiar dacă a trecut sub denumiri diferite în regiunile franceze de drept scris, în mod frecvent testatorul putea să o retragă și modul său de calcul excludea legatele pioase, precum și pe cele care tindeau la restituirea bunurilor spoliaste.

§4. Natura juridică a legitimei romane

Legitima era la romani o creanță datorată legăturii de sânge², calificare ce nu a fost schimbată nici prin Novela 115, capit. 1 (deși după această novelă legitimarul trebuia să fie instituit moștenitor, ca un legatar *ex certa re*), nici prin Novela 18, capit. 1 care determina legitima copiilor după numărul lor.

În dreptul roman, *portio legitima* (denumire introdusă de Iustinian) reprezenta *pars bonorum*, adică o proporție netă din bunurile pe care le-ar fi moștenit concret legitimarul dacă succesiunea ar fi fost *ab intestat*; nu era deci concepută ca o cotă din moștenire, ci ca o modalitate de stabilire a unei cantități de bunuri pe care autorul trebuia să o lase legitimarului *ex substantia hereditatis*, dacă voia să salveze testamentul său de încălcarea lui *officium pietatis*³. Potrivit lui Iustinian, pentru a stabili valoarea legitimei, se ia în calcul și ceea ce a primit moștenitorul cu titlu de donație de la autorul său, iar creanța poate fi satisfăcută prin atribuiri cu titlu universal, particular sau chiar prin donații *inter vivos*⁴.

Practica testamentară a vremurilor demonstrează că dispunătorii lăsau descendenților sau ascendenților câte ceva prin testament, cu adăugirea: dacă acestea nu vor fi suficiente, partea lăsată se va completa *bon viri arbitrato*, adică așa cum ar fi făcut-o un om onest⁵, tocmai pentru a evita efectele unei acțiuni *querela*.

¹ *Ibidem*.

² D. Alexandresco, op. cit., p. 509, nota de subsol 2.

³ L. Mengoni, Successioni per causa di morte. Parte speciale. Successione necessaria, nel Trattato Cicu-Masineo, XLIII, t. 2, Milano, 2000, *apud* E. de Belvis, op. cit., p. 32, nota de subsol 113.

⁴ G. Azzariti, Diritti dei legittimari e loro tutela, Padova, 1975, *apud* E. de Belvis, op. cit., p. 33, nota de subsol 117.

⁵ G.C. Bisazza, op. cit., p. 87.

O privire inovatoare asupra a ceea ce va deveni rezerva ne furnizează Novelele 18, pct. 3: *officium pietatis* nu asigura doar interesele patrimoniale ale celor apropiați de a primi porțiunea legitimă cuvenită, ci impunea testatorului să își onoreze rudele în linie dreaptă cu atribuirea titlului de erede, care le asigura în acest fel și o protecție a intereselor lor de natură morală¹.

Din punct de vedere formal², textele iustinieni au fost interpretate și în sensul că instituirea eredelui era întotdeauna subînțeleasă dacă testatorul lăsa totuși o parte din bunuri moștenitorului legitim, chiar dacă nu întreaga valoare a legitimei.

Existau două posibilități: fie testatorul nu lăsa nimic moștenitorului legitim, iar acesta avea la dispoziție *querela*, care ducea la nulitatea testamentului; fie acesta lăsa ceva moștenitorului legitim, care putea utiliza acțiunea în completare (*actio suppletoria* sau *expletoria ad suppleendam legitimam*)³ și testamentul rămânea valabil.

Acțiunea în completarea legitimei apare pentru prima dată într-un rescript al Împăratului Constantin, în care se neagă posibilitatea de a utiliza *querela* atunci când testatorul, dispunând în favoarea legitimarului, adăugase clauza de suplimentare *arbitratu boni viri* pentru situația în care ceea ce urma să culegă legitimarul era inferior valorii legitimei⁴.

O importantă trăsătură a legitimei romane este pusă în evidență prin analiza acțiunii *ad implendam* (sau *ad suppleendam*) *legitimam*. Aceasta era o acțiune personală; se exercita numai în contra eredelui, nu împotriva deținătorilor bunurilor ereditare, titularul putea renunța la ea, era transmisibilă, atât activ, cât și pasiv, către moștenitori și se prescria în termen de 30 de ani de la data deschiderii succesiunii. Faptul că legitimarul putea cere erezilor completarea a ceea ce primise se poate interpreta ca dând legitimei natura unui legat obligatoriu *ex lege*, care greva moștenirea și pe care legitimarii erau îndreptățiți să îl obțină de la moștenitorii testamentari⁵.

¹ A. Porcella, op. cit., p. 13-14, apud E. de Belvis, op. cit., p. 33, nota de subsol 120.

² E. de Belvis, op. cit., p. 34-35.

³ D. Alexandresco, op. cit., p. 517.

⁴ E. de Belvis, op. cit., p. 36.

⁵ A. Porcella, op. cit., p. 10, apud E. de Belvis, op. cit., p. 36, nota de subsol 137.

Secțiunea a 2-a. Evoluția dreptului român: între legitima și rezerva cutumiară

§1. Surse de inspirație în reglementarea rezervei: *légitime de droit și légitime coutumière*

Până la mijlocul secolului al VIII-lea, limitările dreptului de a dispune, existente în dreptul antic, sunt menținute, deși se poate aprecia că ele cad în desuetudine. În cadrul protecției familiei contra liberalităților excesive, legitima romană continuă să existe, cel puțin în normele juridice, care vor influența și sistemul de drept al popoarelor din Europa Occidentală, cunoscut fiind exemplul lui *Lex romana visigothorum* (Breviarul lui Alaric). Utilizarea practică a legitimei este însă pusă la îndoială¹.

În dreptul popoarelor germanice, testamentul nu exista – *Heredes tamen successoresque sui cuique liberi, et nullum testamentum*²: aceasta însemna că legătura de sânge justifică prin ea însăși transmiterea patrimoniului către rude, fără a fi necesar un act de acceptare și fără a fi posibilă vreo manifestare de voință a autorului, pentru că *solus Deus potest facere heredem*³.

Însă modelul familial evoluează sub influența instituțiilor romane, cu care aceste popoare intră în contact, ajungându-se la recunoașterea unei libertăți parțiale de a dispune în favoarea capului familiei, chiar în prezența fiilor. Începând din secolul al VI-lea se poate vorbi de rezervarea *părții decedatului*, care pornise de la incinerarea sau înmormântarea autorului împreună cu o parte – reprezentând de obicei o treime – din bunurile sale mobile.

În Evul Mediu, ca urmare a continuării acestei practici, bunurile mobile ale defunctului erau divizate în trei părți între văduvă și copii și o porțiune disponibilă pentru legatele pioase, acestea din urmă înlocuind de fapt practica vechii părții a decedatului⁴.

¹ J.-P. Lévy, A. Castaldo, op. cit., p. 1341.

² Publius Cornelius Tacitus, De origine et situ germanorum, disponibil la adresa <https://la.wikisource.org/wiki>

³ V. Porello, Sui legati ai legittimari, în Studi in onore di Giovanni Giacobbe, vol. 2, p. 770, Giuffrè Editore, Milano, 2010.

⁴ J.-P. Lévy, A. Castaldo, op. cit., p. 1157, pct. 794.